

NEUTRALITU ČI SPOLUPRÁCI PRO EVROPU?

Alexandr Ort

Zvýšený zájem o perspektivy Evropy, jak pokud jde o ní samou, tak i pokud jde o její místo ve světové politice, byl nesporně hlavním podnětem k tomu, aby se na 7. kongresu Mezinárodní asociace politické vědy, který se konal v září 1967 v Bruselu, této tematice věnovala zvláštní skupina.*] Nedejme se mýlit názvem. Tak jako zvláštní schůzka odborníků, vedená americkým profesorem Friedrichem (na kongresu byl volen novým předsedou Mezinárodní asociace politické vědy), se pod názvem *Výzkum evropského sjednocení* zabývala pouze problémy západoevropské integrace, tak se i tato skupina pod názvem *Neutralita, neutralismus, neangažovanost* z největší části věnovala evropské problematice.

Bylo to na jedné straně zřejmě již úmyslem iniciátorů, kteří pod tímto názvem chtěli projednávat některé otázky světové politiky se zvláštním zřetelem na Evropu, odkud byla i většina účastníků, na druhé straně tomu bylo tak proto, že v této skupině byla účast představitelů socialistických zemí daleko aktivnější než v jiných sekcích.

Celé jednání se ve skutečnosti rozpadlo do dvou částí. V první se diskutovalo spíše v teoretické rovině o vztahu neutrality k neutralismu a současně i o poměru nezúčastněnosti k těmto problémům. V druhé části, bohužel již ve značně časové tísní, se pak více mluvilo o otázkách konkrétnějšího charakteru a v těch se právě budoucnost Evropy a její perspektiva buď v neutralitě nebo ve spolupráci všech evropských národů stala osou diskuse.

Pro jednání bylo připraveno celkem 13 materiálů velmi rozdílného charakteru. Nehledě na materiál japonského autora, který se pokusil matematickými metodami vyjádřit dvě možnosti nezúčastněnosti v bipolárním světě, jež většina účastníků zřejmě vůbec nebyla schopna pochopit a o nichž se nejednalo, byly předloženy na jedné straně referáty věnované konkrétní politice nezúčastněnosti Nehrúovy

vlády, švýcarské neutralitě, problémům neutralismu v jihovýchodní Asii a švédskému pojetí těchto otázek. Dále pak se některé referáty zabývaly perspektivami a limity společné politiky nezúčastněných států, francouzskou zahraniční politikou, kterou byli někteří účastníci ochotni označovat za nezúčastněnou nebo neutrální, vztahem nezúčastněnosti a nukleárních zbraní a vývojem a možnostmi neutrality ve vztazích socialistických a západních zemí. Na straně druhé se největší část referátů zabývala teoretickou stránkou tohoto problému.

Skupina se za předsednictví francouzského profesora L a l o y věnovala především teoretické stránce problému. V materiálech předložených zasedání se objevila řada velmi pozoruhodných a někdy i velmi překvapivých názorů. Například americký profesor M a r k docházel ve svém písemném referátu k názoru, že „neutralismus je třídní hnutí“, které „chce sjednotit nevyvinuté země v jejich vztahu k vyvinutým zemím“. Neutralismus tedy omezuje jen na politiku nevyvinutých zemí, a pak je docela logické, že v jeho očích neutralita, kterou chápe právnický a ne politický, nemá nic společného s neutralismem. Nezúčastněnost označuje za „politiku, založenou na neutralismu, odmítající trvalá spojenectví a bloky“. K podobným závěrům dochází i mladý britský politolog P e t e r L y o n, který spojuje neutralismus s nezúčastněností a s „třetím světem“, zatímco neutralitu chápe především právnický a v její historické konkrétnosti, především v Evropě. Poukazuje přitom na značnou vágnost a velkou nepřesnost těchto termínů, jež jsou navíc používány jednotlivými autory velmi různě.

Švýcarský profesor J a c q u e s F r e y m o n d, do tohoto sjezdu předseda asociace a jeden z iniciátorů této skupiny, se omezil na téměř lingvistické pojetí rozboru těchto kategorií, avšak ve skutečnosti se jejich charakteristikou (neutralismus klade do padesátých let našeho sto-

*] Viz zprávu o 7. kongresu Mezinárodní asociace politické vědy v rubrice Informace, str. 65.

letí, zatímco neutralita má již svou vlastní historii) příliš nelišil od názorů předchozích. Důležité pro jeho další vystoupení v diskusi bylo to, že v písemně předloženém materiálu jasně odlišoval právní neutralitu od politiky neutrality a současně poukázal na velkou rozdílnost, která existuje mezi různým pojetím neutrality u států, jež se k neutralitě samy hlásí.

Nejzajímavější byl v této oblasti nesporně referát jugoslávského ředitele Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii Leo Matese, který se soustředil na výklad politiky nezúčastněnosti. Odmítl směřování neutrality, neutralismu a nezúčastněnosti a zdůraznil, že nezúčastněnost je pojem, který se objevil až po druhé světové válce „jako základní politický postoj určitého počtu nově vytvořených států“. Uvedl velmi správně, že odmítnutí podílet se na konfliktu Východ — Západ bylo jen částí této politiky, jejíž hlavní podíl záleží v úsilí o vypracování pozitivního postoje k základním problémům „třetího světa“. Tím do této problematiky logicky zavádí nový prvek, totiž vliv vnitropolitických a hospodářských aspektů na zahraniční politiku rozvojových zemí, a tím i do jisté míry na politiku nezúčastněnosti. V Matesově pojetí je tedy politika nezúčastněnosti daleko více podmíněna vnitřními činiteli jednotlivých nově nezávislých zemí než faktory mezinárodními, především konfliktem Východ — Západ.

Profesor Mates, stejně jako řada ostatních, upozornil na nepřesnost termínu nezúčastněnost. Uvedl, že se vžil proto, že ho většina zemí „třetího světa“, která tuto politiku v praxi provádí, stále ještě používá. Podle jeho názoru jde spíše o „politiku soužití“, jak se někdy také tato politika označuje.

Ukázalo se, že spojení těchto tří pojmů: neutrality — neutralismu — nezúčastněnosti má v sobě mnoho logického. Většina písemných materiálů, zabývajících se teoretickým přístupem k těmto problémům, uvízla většinou v zdůrazňování buď neutrality, nebo nezúčastněnosti. Poměrně nejbliže k pochopení a přesnému vymezení problému se dostal prof. Freymond, který však proti svému zvyku opustil historický pohled a tu se ukázaly jisté nepřesnosti v jeho pojetí.

Není sporu o tom, že pojem neutrality v Evropě má svou tradici, i když i zde je spojen s řadou otázek a problémů. Dnes již klasický příklad švýcarské neutrality (velmi pečlivě vylíčený v materiálu švýcarského prof. Schindlera) vznikl za zvláštních podmínek, které mají se situací po druhé světové válce jen velmi málo společného. Právní zajištění švýcarské neutrality se snad může stát pro některé země vzorem, ale nebylo rozhodně vždy používáno v jiných případech států, zastávajících neutralitu. Švédský příklad, kde také jde o tradičně již neutralitní postoj, není zajištěn právními zárukami a v mnohém se od švýcarského případu liší. Společné jim však je to, že v konfliktu ideologickém, který hraje dnes mnohdy stejně velkou úlohu jako napětí politické nebo dokonce vojenské, zaujímají velmi „angažovanou“ pozici na straně kapitalismu proti socialismu.

Přistupujeme-li k zkoumání uvedených tří termínů historicky, je třeba, a autor této statě to zdůraznil i v diskusi na sjezdu, vidět neutralitu jako jistou skutečnost, s kterou má Evropa poměrně dlouhou zkušenost, i když ve švýcarském a švédském případě poněkud od sebe odlišnou. Naproti tomu pojem „neutralismus“ je nepochybně, a v tom se většina autorů shodovala, produktem doby poměrně nedávné. Studená válka a vzrůstající napětí mezi Východem a Západem mnoha zemím nevyhovovalo. Navíc se samy nechtěly stát členy ani jednoho z tvořících se bloků. A pak bylo již jen otázkou času, kdy najdou svůj vlastní postoj, více či méně nezávislý na obou vytvořených blocích, který se ve své podstatě stane neutrálním v tomto konfliktu. Politika tohoto druhu se postupně začala označovat za neutralismus.

Tento neutralismus však zajímal jak řadu evropských států, tak i, a to především, mnohé nově nezávislé státy, které se většinou osvobodily z koloniální nadvlády po druhé světové válce. Mezi státy, hledajícími neutralismus, však byl v podstatě velký rozdíl. Ponecháme-li stranou Jugoslávii, která se do své zvláštní „mimo-blokové“ politiky dostala z velké části pod tlakem vnějších činitelů, především ne-správnou politikou socialistických zemí

spojenou s obdobím kultu osobnosti, možno říci, že většina evropských „neutrálů“ stála svým společenským zřízením, a tudíž i ideologicky, jednoznačně na straně kapitalismu, tj. Západu proti Východu představenému socialistickými státy. Rozvojové země, i když se svým společenským zřízením v mnohém podobaly kapitalistickým státům, byly v důsledku svého boje proti kolonialismu ostře protimperialistické. Hledaly nejvhodnější formu demokracie pro svůj další vývoj a na rozdíl od evropských „neutrálů“ nebyly nijak protikomunisticky zaměřeny, spíše viděly v Sovětském svazu a v socialistických zemích svého spojence, i když v mnohém se stavěly kriticky k realitě vývoje socialistických zemí.

Od počátku byl tedy značný rozdíl mezi neutrály evropskými, kromě Jugoslávie jednoznačně kapitalistickými státy, a rozvojovými zeměmi zaujímajícími neutrální postoj v bezprostředním konfliktu Východ—Západ, avšak stavějícími se vcelku jednoznačně na stranu pokroku a socialismu v oblasti ideologie. Rozhodně nejvýznamnější a nejaktivnější rozvojové země toto pokrokové stanovisko postupně zaujaly.

S nastupujícím uvolněním mezinárodního napětí zesílil i vliv „neutralismu“ v Evropě, kde se především projevily ve vyhlášení neutrality Rakouska v roce 1955 a postupně v různých plánech na vytvoření neutralitních pásem, oblastí omezeného zbrojení apod. V tomto směru dochází tedy pod vlivem politiky neutralismu k jistému rozmachu politiky neutrality v Evropě a potud je možno vidět jasné spojení pojmů neutralismus a neutralita a vzájemné působení těchto dvou politik.

V oblasti rozvojových zemí, která je do značné míry domovem pojmu neutralismus, nabyl však tento trend velmi rychle přesnější formy jako neúčastnost. Velká početnost nejrůznějších termínů, které se postupně vyskytly, především sám pojem neúčastnost a dále pak termín neangažovanost ukazují, že těmto státům šlo jen velmi málo o skutečný neutralismus a že tento pojem je daleko více výsledkem úvah teoretiků, snažících se politiky jednotlivých států nebo oblastí nějak klasifikovat, než pojmem, který by za svůj

přijaly především ty země z bývalých kolonií, jimž se tato politika přisuzuje.

Shrneme-li, je možno říci, že logika spojení těchto tří pojmů je dána vývojem světa zhruba v polovině našeho století. Do té doby se samostatně vyvíjel pojem neutrality, především v Evropě (částečně sem patří i Monroeova doktrína a některé podobné ideje). Od padesátých let v důsledku politiky studené války a rozdělení světa na dva protichůdné tábory došlo k rozvoji neutralitních tendencí, často velmi rozdílně pojmaných. V podstatě je možno neutralismus označit za tendenci, jež se nejsilněji projevila v padesátých letech a jejíž podstatou byla snaha vyvazovat se negativního vlivu jisté centralizace v rámci dvou bloků, zároveň ale i úsilí najít cestu k zajištění klidu a míru, neustále ohrožovaného zvyšujícím se napětím mezi dvěma supervelmocemi a kolem nich se vytvářejícími bloky.

Je pochopitelné, že tato tendence se jinak koncretizovala v Evropě a docela jiným směrem musela vyústit v rozvojových zemích. A zdá se přímo symbolické, že na jaře 1955, tj. v době, kdy jisté uvolnění v mezinárodních vztazích vytvořilo příznivější podmínky pro uplatnění neutralitních tendencí, došlo na jedné straně v Evropě k uznání neutrality Rakouska a na druhé straně nejaktivnější země rodícího se „třetího světa“ se sešly na konferenci v Bandungu, aby otevřeně vyjádřily samostatně své stanovisko a řekly závažné slovo k problematice celého světa.

A zde se zrodila neúčastnost. Je pochopitelné možno se oprávněně ptát, a zde má plně pravdu prof. Mates, šlo-li o opravdovou neúčastnost, když rezoluce Bandungské konference rozpracovávala zásady mírového soužití ve shodě se základní ideou formulovanou v čínsko-indické dohodě, běžně nazývané „panča šila“.

Právě tento rozdílný vývoj a aplikace myšlenek, které dnes globálně označujeme jako „neutralismus“, jasně ukazují, v čem je rozdíl a v čem něco společného oněch dvou proudů, z nichž jeden v Evropě označujeme za *neutralitu* (a proto asi pod vlivem evropských a amerických profesorů se prosazuje termín „neutralismus“ jako označení toho společného) a druhé-

mu, v rozvojových zemích, se dostalo názvu *nezúčastněnost*. [Neutralita existuje také v oblasti rozvojových zemí: například neutralita Indočíny, o níž se pokoušela Ženevská konference v roce 1954, neutralita Laosu, kterou se snažila zajistit Ženevská konference v roce 1962 ap.]

Neujasněnost vztahu těchto jednotlivých problémů se projevila v celé diskusi, která se nakonec ani nepokusila vnést do této otázky skutečné jasno (na sjezdu panovala velká názorová svoboda — každému bylo ponecháno obhajovat vlastní názor a pro jejich různorodost se předšedající ani nesnažili je nějakým způsobem sjednocovat). Tím byla zavedena poněkud do slepé uličky diskuse o nukleárních zbraních a nezúčastněnosti. Nezdá se, že by hlavní problém rozšiřování jaderných zbraní vycházel právě z oblasti „třetího světa“. Nepochybně snaha Čínské lidové republiky mít vlastní atomovou zbraň na jedné straně a vyspělost atomového výzkumu například v Indické republice na druhé straně stavějí tuto otázku do popředí. Hlavní problém proliferace se však dnes projevuje jinde a není náhodou, že jde o země, jako jsou NSR neb Japonsko. V tom, že se diskuse v podstatě omezila na otázky nezúčastněných zemí, tj. zemí „třetího světa“, zůstal problém neproliferace ve velmi omezené a diskuse byla věnována spíše méně významné části problému.

V poslední, časově již dosti omezené části diskuse se hovořilo o konkrétních otázkách, poměrně těsně spojených s politickou realitou. Většina diskuse se soustředila na otázky Evropy a zde opět na otázku neutrality v nejrůznějších jejích pojetí. Vcelku bez větších rozporů byl odmítnut pokus charakterizovat současnou gaullistickou zahraniční politiku Francie jako neutralitní. Zdá se, že v případě velmocí, kterou přece jen podle názoru většiny Francie dosud je, i když nepatří k supervelmocem, nelze hovořit o neutralitě.

Není pochyb o tom, že i velmoc může v jistých otázkách zastávat samostatnou zvláštní politiku, která se blíží neutrálnímu postoji, avšak to je možné jen v jednotlivých, spíše v ojedinělých případech. Celková politika kterékoli velmocí je vždy angažovaná a v žádném případě ji nelze označovat za neutralismus.

Pokus charakterizovat gaullistickou politiku jako zvláštní formu neutralismu vyplynul z toho, že velmi mnoho diskutujících zůstávalo do značné míry poplatno období studené války a v podstatě uznávalo jen dvě zásadně odlišné politické koncepce, koncepce dvou supervelmocí, Sovětského svazu a USA. Za této situace zaujímá většinou gaullistická politika samostatné stanovisko, nezávislé na jedné i na druhé straně, což neustále zdůrazňuje sám generál de Gaulle, i když přitom nepominá zdůraznit příslušnost Francie k Západu.

Toto zdůrazňování role dvou supervelmocí a z něho pocházející charakteristika neutralismu vedly nakonec i prof. Freymonda k myšlence vidět perspektivu Evropy v neutralitě. Tato jeho idea, vyjádřená v diskusním vystoupení, patřila s myšlenkami československého písemně předloženého referátu k hlavním předmětům diskuse v závěrečné části, věnované rozborům konkrétní situace.

Československý referát, vypracovaný na požádání pořadatelů sjezdu na tema *Neutralita v rámci vztahů mezi socialistickými a západními zeměmi*, vycházel z historického pohledu na danou problematiku. Myšlenka neutrality nebyla v Evropě po druhé světové válce nijak populární, vzhledem k tomu, že k neutralitě se hlásilo i frankistické Španělsko a po válce většina Evropanů považovala neutrály za ty, kdo na válce jen vydělávali bez ohledu na strašlivý boj, který evropské národy vedly proti hitlerovskému nacismu.

Později, v období formování dvou bloků v Evropě, nezbyvalo v podstatě místa pro nějakou třetí cestu a jen tradiční neutrálové si mohli udržet jistou nezájatost, i když, jak již bylo řečeno, ideologicky stáli tito neutrálové s výjimkou Jugoslávie na straně americké, na straně kapitalismu.

Teprve v době uvolnění mezinárodního napětí v polovině padesátých let se vytvořily příznivější podmínky pro rozvoj ideje neutrality, což se projevilo nejen britskými plány na odpoutání ve střední Evropě nebo Rapackého plánem na oblast omezeného zbrojení v těžké části Evropy, ale především přitažlivým příkladem Rakouska. Přijetí neutrálního statutu Ra-

kouskem, jež umožnilo řešení jedné z nesmírně složitých otázek evropské politiky, kde na sebe bezprostředně narážely zájmy obou bloků, se jevílo spásnou cestou k řešení i dalších problémů.

Poměrně brzy se však ukázalo, že tato cesta nepřinese Evropě návrh k řešení nejsložitějších otázek. Problém bezpečnosti je pro zahraniční politiku kteréhokoli státu prvořadým úkolem. A v Evropě se působením mnoholetého vývoje vytvořil jiný systém bezpečnosti na východě a jiný na západě Evropy. Atlantický pakt je stále ještě hlavním garantem udržení společenského řádu západoevropských států a jejich hospodářské a politické sepětí s USA je příliš rozsáhlé, než aby bylo možno počítat s jeho úplným zánikem. Na druhé straně spojení socialistických zemí východní Evropy, upevněné navíc od roku 1955 Varšavským paktem, zůstává pro ně nejpevnější zárukou bezpečnosti a nezávislosti.

Uvažujeme-li o perspektivách pro Evropu na základě zkušeností z posledního období, musíme brát v úvažu, že v Evropě v podstatě ztvítělo mírové soužití, cílevědomě prosazované od XX. sjezdu KSSS socialistickými zeměmi v čele s SSSR. Stalo-li se mírové soužití určitou evropskou realitou, je třeba si klást otázku o další perspektivě, která se před Evropou otevírá.

V diskusi odpověděl na tuto otázku prof. Freymond tím, že pro Evropu vytýčil perspektivu evropské neutrality. Podíváme-li se na tuto perspektivu blíže, ukáže se nám, že jde v podstatě jen o neutralitu z hlediska konfliktu dvou supervelmocí. V tomto směru jde do jisté míry o nové pojetí neutrality, ne již v onom klasickém, švýcarském pojetí, ale o zapojení Evropy do světové politiky.

A tu se hned nabízí otázka, může-li se Evropa uzavřít do svých vlastních problémů a zaujmout neutrální postoj k světovým problémům, které se odehrávají mimo náš kontinent. Uvědomíme-li si, že by tato neutralita měla znamenat nezúčastněnost a nezájem například o americkou agresi ve Vietnamu nebo o konflikt na Blízkém východě, je nám hned jasné, že takové neutrality nelze nikdy reálně dosáhnout.

Z druhé strany je třeba vidět, že mluvit o neutrální Evropě z hlediska konfliktu

dvou supervelmocí, SSSR a USA, znamená ve skutečnosti vylučovat z Evropy nejen USA, ale i SSSR. A zde se objevuje druhá, v podstatě ještě složitější část této ideje. Pro východní Evropu, která svou bezpečnost postavila na spojení se Sovětským svazem, je tato myšlenka nepřijatelná. Avšak je velkou otázkou, je-li vůbec přijatelná i pro západní Evropu.

Mnoho francouzských diplomatů už razilo nebo obnovovalo zásadu, že spojení se s Ruskem je konstantou francouzské diplomacie. Neplatí to už dnes? Podíváme-li se na nedávné zkušenosti z předvečera druhé světové války, vidíme, že dokud platila zásada kolektivní bezpečnosti, do níž francouzská diplomacie, jež byla její iniciátorkou, zahrnovala aktivní účast SSSR, byl fašistický agresor ještě držen na uzdě. Jakmile však převládly tendence vylučující SSSR z Evropy, bylo zle. Idea Paktu čtyř mimo jiné nezahrnovala Sovětský svaz do Evropy. Mnichovský diktát, v němž se tato politika plně uplatnila, znamenal začátek druhé světové války.

Těžko se dnes najde někdo, kdo by popíral význam SSSR v boji proti nacistickému útočníku a okupantu téměř celé Evropy. Nejen východoevropské národy vděčí sovětské armádě za svou existenci, ale i v západní Evropě je nemálo těch, kteří, i když mají k socialistickým myšlenkám daleko, považují SSSR za významný faktor rovnováhy, klidu a míru v Evropě.

Dnes si Evropu bez SSSR nelze realisticky představit. Proto je v současné době myšlenka evropské neutrality nerealistická, a proto bylo třeba proti ní na sjezdu vystoupit.

Jakou lze tedy předložit myšlenku, jež by byla všem evropským státům přijatelná?

Velmi mnoho se hovoří o evropské bezpečnosti. Nesporně by dohodnutá opatření v této otázce mohla zlepšit situaci v Evropě, avšak zdá se, že v nejbližší době nelze počítat s plným uskutečněním této myšlenky. Dlouhé období rozdělení Evropy zanechalo velké dědictví a s tím je třeba počítat.

Jak už bylo řečeno, svou bezpečnost západní Evropa viděla a z velké části i dnes vidí v Atlantickém paktu. Socialistickým zemím v Evropě zajišťuje bezpečnost spo-

jenectví v rámci Varšavského paktu. Zdaleka ještě není v Evropě taková důvěra, jež by oběma stranám dovolila rozpustit tyto organizace a na jejich místě vytvořit novou formu evropské bezpečnosti.

Zdá se, že pro toto řešení je třeba nejprve připravit půdu a vytvořit vhodné klima důvěry. A pro tuto cestu je třeba ještě zajistit nezbytnou dávku času a postupovat trpělivě.

Prvním krokem, nesporně realizovatelným, je forma co nejširší spolupráce všech evropských států, a to v nejrůznějších oblastech. Jestliže v oblasti politické je situace zatím relativně nejméně příznivá, v oblasti hospodářské se v poslední době kontakty velmi rychle rozšiřují a upevňují. Podíváme-li se do oblasti kulturní, ukáže se hned, že ani v době nehlubší studené války nebyly spoje v této oblasti docela přetrhány a možnosti spolupráce se tu jeví přímo nevyčerpatelné.

Zdá se, že nejrůznější formy spolupráce všech evropských zemí bez výjimky by byly v různých směrech poměrně snadno realizovatelné. Postupně by asi bylo možno přejít v Evropě od mírového soužití

k přátelské spolupráci, jež by krokem mohla vytvořit příznivé podmínky k řešení i těch nejsložitějších evropských problémů.

Ukazuje se, že postupně se rozvíjející spolupráce v nejrůznějších odvětvích může vytvořit velmi solidní základnu i pro zajištění míru a bezpečnosti pro všechny evropské národy.

Podobné myšlenky měly na sjezdu kladný ohlas. I když vedení Mezinárodní asociace politické vědy se spíše snaží udržovat diskusi v oblasti teoretické a vyhýbat se příliš konkrétním a příliš ožehavým problémům, dostalo se nám ze všech stran ujištění, že problémy celoevropské spolupráce se musejí objevit na programu buď nejbližšího sjezdu nebo, ještě lépe, některé z konferencí kolem kulatého stolu, jež budou sjezdu předcházet.

I když nelze od politických vědců očekávat, že by mohli rozřešit složité evropské problémy (ani oni sami si to nemyslí), lze každou podnětnou myšlenku, která uznává dnešní evropskou realitu, co nejupřímněji uvítat.